

Bu sayıda...

Popülizmin popülerliği

Toplum ve Bilim'in bu sayısı popülizm konusuna eğilerek ilgili literatüre mütevazı bir katkı sunmayı amaçlıyor – popülizmin tanımlanmasıyla ilgili çetrefil sorunları mümkün olduğunca paranteze alan ve daha ziyade onun eklemlenişlerine, tezahürlerine, kesitlerine odaklanan bir katkı.

“Halk”ı merkeze yerleştiren bir sesleniş, temsil veya inşa siyaseti olarak popülizmin ne olduğu ve ne olmadığı, nerede başlayıp nerede bittiği konusunda bir asgari mutabakattan söz etmek kolay değil. Kavramın mahiyetine ve kullanımlarına ilişkin muğlaklık, hemen her tür siyasi musibetin serbestçe popülizmle ilişkilendirildiği, terimin giderek popülerleştiği ve ekseriyetle bir “itham terimi” olarak kullanıldığı günümüz koşullarında bilhassa rahatsız edici. Popülizmin popülerliği, bu açıdan bakacak olursak, çağımızın krizleri karşısında yaşanan kavramsal kötürümlü-ğün bir emaresi. Öte yandan, popülizmin mahiyetine dair muğlaklığın kendisi modernliğin siyasal formasyonundaki yapısal meselelerden –söz gelimi “halk”ın ne olduğu veya olmadığı, halk egemenliğinin insan haklarıyla ilişkisi, demokrasinin ana-yasal sınırları gibi meselelerden– kaynaklandığı ölçüde, popülizmin nispi belirsizliğini veya elastikiyetini onu anlamamanın bir yolu olarak görmek de mümkün.

Elinizdeki dosyayı oluşturan yazılar, tanım sorununa kati çözümler getirme iddiası taşımıyor. Buna karşılık, popülizmin farklı alanlardaki somut eklemlenişlerini, bağlamsal tezahürlerini ve performatif veçhelerini tartışarak, hem verili tanımları test ediyor, hem de kavramın yayıldığı gri alanı taramaya yöneliyor. Yine de, dosya yazılarını takdim etmeden önce, popülizmin mahiyetine ilişkin güçlüklerle kısaca göz atmakta fayda var.

Siyasal düşünceler tarihinden bir fragman

Hemen belirtelim ki söz konusu güçlüklerin en azından bir kısmı, özgül tarihsel momentimize değil, bir bütün olarak modernliğin siyasi formasyonuna ait sayabileceğimiz güçlükler. Siyasi düşünceler tarihinden bir fragmanı, 17. yüzyıl İngiliz mutlakiyetçisi Sir Robert Filmer'ın "halk" hakkında söylediklerini hatırlayalım mesela:¹

Yönetimi veya yöneticileri halkın seçmesi, şayet halk bunu yapmak istese ve yapmasına müsaade edilse bile, aslında mümkün değildir. Zira halk, tam olarak söylemek gerekirse, mütemadiyen başkalaşım ve değişim halinde olan bir şeydir. Muhafazacı parçalardan oluşan öyle bir kalabalıktır ki bir dakika bile aynı kalmaz, yaşlanıp ölenlerin yerini mütemadiyen diğerleri alır. Şu dakika halk olanlar bir sonraki dakika artık aynı halk değildir. (1949: 225-226)

Filmer bu argümanı, Kral ve Parlamento arasındaki çatışma bağlamında, siyasi meşruiyetin kaynağı olarak halkın rızasına işaret eden Parlamentoculara karşı ileri sürer. Halk, burada ve şimdi yaşayanların oluşturduğu, ölenlerle eksilen doğanlarla çoğalan ahalidir Filmer'a göre. Nefes alanlardan mürekkep nüfustur. Tek tek bireylerin, gerçek kişilerin, daima oluş halindeki çokluğudur. Dolayısıyla ondan sanki tek bir bedenmiş gibi, yapıp etmelerinin bir birliği olabilirmiş gibi söz etmek yanlış ve yanıltıcıdır. Başka bir deyişle, halkın rızası diye bir şeyi siyasi meşruiyetin temeli olarak vazedemeyiz, çünkü halk kendi iradesi olabilecek yekpare ve sabit bir varlık değildir.

Parlamentocular kendilerine karşı ileri sürülen bu argümanı ironik bir memnuniyetle karşılarlar: Filmer haklıdır! Yaşayan bireylerin somut çokluğu olarak halkın yekpare bir özne gibi hareket etmesi elbette mümkün değildir, ama zaten tam da bu yüzden halkın "temsil" edilmesi gerekir. Nitekim, Parlamentoculara göre kendilerinin, daha doğrusu meclis denen müessesenin varlık nedeni budur. Gerçek kişilerin çokluğu olarak halk ancak Parlamento aracılığıyla bir "beden" kazanır, karar ve eylem kapasitesine sahip bir "tüzel kişilik" haline gelir (Morgan, 1988: 17-93).

Buna karşılık bir 17. yüzyıl mutlakiyetçisi olan Filmer, çağımızın radikal demokratlarından büsbütün farklı sayamayacağımız nedenlerle, bu temsil argümanında çarpık bir şeyler olduğu görüşündedir. "Şayet tüm halkın rızasını almanın mümkün olmadığı ve bu nedenle halkın kendi edimi olması imkansız bir şeyin halkın edimi olarak görülmesi gerektiği söyleniyorsa, bu tuhaf bir cevap olacaktır" diye yazar (1949: 226). Parlamento'nun kendinden menkul temsil iddiası, rızayı gerçek bir irade edim olmaktan çıkartarak bir "varsayım" haline getirmektedir. Bu ise tek tek herkesin rızasını almaksızın "halk" adına konuşmanın mümkün olması ve -Filmer'ın haklı olarak dikkat çektiği gibi- "her lalettayın kalabalığın kendisini (veya canı her kimi isterse onu) 'halk' diye takdim edebilmesi" anlamına gelir (1949: 226).

1 Filmer'a ilişkin notlar Tekin (2016: 17-18)'den kısmen değiştirilerek alınmıştır.

Nitekim, İngiliz iç savaşında kent yoksullarının örgütlenmesi olarak başlayan, savaşta Parlamento ile saf tutan, ama radikal unsurları daha sonra Cromwell tarafından tasfiye edilen Leveller hareketi tam da Filmer'ın korktuğu şeyi yapmıştır. Asıl halkın ayrıcalıksız kalabalıklar olduğunu söyleyen, Parlamento'ya sundukları dilekçelerde Lordlar Kamarası'nı muhatap almayan, genel oy hakkı ve demokratik temsil talep eden bu hareketin manifestosu *Bir Halk Sözleşmesi* adını taşır (Sharp, 1998).

Şimdi bir an için, 17. yüzyıl İngiltere'sinde cereyan eden bu polemğin terimlerini anakronik bir tarzda büktüğümüzü ve tarafları çağdaş popülizm tartışmasının diliyle konuşturduğumuzu farz edelim. Filmer'ın Parlamentocuları "popülist" olmakla itham ettiği bir sahneyi kolaylıkla canlandırabiliriz gözümüzde. Filmer için Parlamentocular kendi çıkarları uğruna sıradan halkı seferber eden ve müesses nizamın temellerine (üstelik ilahi temellerine) saldıran bozgunculardır. Peki böyle bir itham karşısında Parlamento'daki centilmenler ne diyeceklerdi? Popülist olmadıklarını, ama halkın ortak yararını savunduklarını söyleyeceklerdi muhtemelen. Ayrıca yine kuvvetle muhtemel ki popülizmin esasen Leveller denen ayaktakımına ve onların liderlerine mahsus bir şey olduğunu vurgulamayı da ihmal etmeyeceklerdi. Leveller hareketinin mensupları ise bunu itham değil iltifat olarak aldıkları, çünkü popülizmin "halkçılık" anlamına geldiği ve halkın zaten kendileri olduğu yanıtını verebilirlerdi pekâlâ.

Popülizmin güçlükleri

Yapmaya çalıştığımız şey, çağdaş popülizm tartışmasını müstehzi bir şekilde resmetmek değil. Daha ziyade, bu tartışmanın içerdiği bazı güçlükleri dikkat çekmeye çalışıyoruz. Kabaca üç başlık altında toplayabiliriz söz konusu güçlükleri. (1) Öncelikle, elbette, "halk" kavramının kendisinden, daha doğrusu kavramın müphemliğinden kaynaklanan sorunlar var. (2) İlaveten, "halk"ı merkeze alan bir sesleniş, temsil veya inşa siyaseti olarak popülizmin ne olduğu veya olmadığı, nasıl tanımlanacağı sorunu var. (3) Nihayet bu ikisiyle iç içe geçen bir biçimde, popülizmin normatif anlamı, demokratik idealler açısından ne ifade ettiği, iyi bir şey mi yoksa kötü bir şey mi olduğu –dolayısıyla popülizm tartışmasının kendi siyasal mahiyeti– sorunu var. Kısaca açalım.

Halk dediğimiz şey, Filmer'ın varsaydığı gibi, tek tek bireylerin daima değişim halindeki ampirik toplamından mı ibarettir gerçekten? Yoksa onu, Parlamentocuların ileri sürdükleri gibi, siyasal varlığın kolektif bedeni veya bir tarz "tüzel kişilik" olarak mı görmemiz gerekir? Herkesi kapsayan bir bütün müdür halk? Yoksa Leveller hareketinin savunduğu üzere, bütünün içindeki ayrıcalıksızlardan, avamdan, aşağı tabakadan oluşan bir kısım mıdır? Hatta şu veya bu anlamda bir insanlar topluluğu mudur? Yoksa daha ziyade böyle bir topluluk tahayyülünü mümkün kılan hikâyelerin ve performansların (örneğin "temsil"le ilgili hikâye ve performansların) bir toplamı mıdır? Esasen mekânda mı var olur, yoksa "ulus"a benzer bir bi-

çimde zamana yayılan ve kuşakları içeren tarihsel bir veçhesi de var mıdır? Bu sorulara ne tür cevaplar verirsek verelim, "halk" kavramının popülizm için elzem olan siyasal kullanışlılığı, son tahlilde biraz da bu belirsizliklerden, daha doğrusu burada zikredilen anlamlardan her birinin modernliğin toplumsal/siyasal deneyiminde ve bu deneyimi teşkil eden mücadelelerde gerçek bir karşılığa sahip olmasından kaynaklanır. Dolayısıyla diyebiliriz ki popülizmin mahiyeti konusundaki muğlaklık, en azından bir bakıma, bizzat "halk" kavramının muğlaklığıyla doğrudan ilgilidir.

Öte yandan, sadece bununla ilgili değildir. Sorunun bir diğer veçhesi, popülizm teriminin birbirinden çok farklı siyasal zaman ve coğrafyalarda ortaya çıkan ve birbirinden çok farklı hususiyetleri olan fenomenleri adlandırmak üzere kullanılması. 19. yüzyıl Rus Narodniklerini, 1950'lerin Peronizmini ve günümüzün yabancı düşmanı Avrupa partilerini "popülist" yapan müşterek bir paydadan söz edebilir miyiz? Veya bunların bir ve aynı anlamda popülist olduklarını söylemek ne derece mümkün? Bu güçlüğü farkında olarak, popülizmin müstakil bir ideoloji olmadığına dikkat çekmek isteyebiliriz (Canovan, 2005: 78-79). Sosyalizm, liberalizm veya milliyetçilik gibi dört başı mamur ideolojilerden farklı olarak, popülizmin muayyen bir "çekirdek fikriyatı" olmadığına ve her zaman bir başka ideolojiyle simbiyotik (veya isterseniz, parazitik) biçimde eklemleendiğine işaret edebiliriz. Ancak böyle bir tespit, kuşkusuz doğru bir gözleme dayanmakla birlikte, mahiyet sorununu çözmeyecek, aksine onu daha belirgin hale getirecektir, zira sorun zaten popülizmin kendisinin ne olduğu sorunudur.

Popülizm literatüründe giderek öne çıkan "düşünsel" veya "fikri" (*ideational*) yaklaşım, popülizmi müstakil bir ideoloji olmaktan ziyade nispeten esnek veya plastik bir bakış açısı, siyasal evreni "seçkinler" ve "halk" olarak ikiye ayıran ve diğer ideolojik unsurları bu temel ikilik etrafında organize eden bir düşünsel şema olarak tarif eder (Mudde ve Kaltwasser, 2017). Fakat bu tezin yukarıdaki soruyu – popülizmin ne olduğu sorusunu– gerçekten yanıtladığını varsaydığımız takdirde, böyle bir yanıtı ihtiyacımız olup olmadığını da ayrıca sormamız gerekmez mi? Şayet bir popülizm kuramının bize sunduğu kavramsal esas bundan ibaretse, popülizmi kuramsallaştırmaya çalışmak yerine vaka incelemelerine, bağlama, popülist mobilizasyonu mümkün kılan bağlamsal unsurlara odaklanmak daha cazip değil midir? Öyle ya da böyle, analitik sorun, "halk"ı merkeze alan bir sesleniş, temsil veya inşa siyaseti olarak popülizmin ne olduğu veya olmadığı konusunda hem yeterince kapsayıcı hem de yeterince spesifik bir kuramsal çerçeve geliştirme sorunudur. Başka bir deyişle, popülizmi anlamak ve açıklamak üzere geliştirilen bir kuramsal çerçevenin, bir yandan çok farklı fenomenlere anlamlı bir biçimde uygulanabilmesi (yani yeterince kapsayıcı olması), diğer yandan da popülizmin ne olduğu ve ne olmadığı konusunda içeriksel zenginliği olan ayırt edici ölçütler sunabilmesi (yani yeterince spesifik olması) gerekir. Ve belki şunu da göz önüne almakta fayda var: Böyle bir sorun prensip olarak çözülebilir olmak zorunda değildir; fenomenin kendi doğası makro bir kuramsal çerçeveye müsaade etmiyor olabilir.

Nihayet bir de popülizmin normatif anlamı, demokratik idealler açısından ne ifade ettiği, iyi bir şey mi, yoksa kötü bir şey mi olduğu meselesi var. Terimin polemik kullanımı, bu sorunun çetrefilliği konusunda yeterince uyarıcı aslında. Popülist olduğu söylenen siyasal aktörlerin kendilerini öyle tanımlamadığı, dolayısıyla popülizmin daha ziyade bir “itham terimi” olarak kullanıldığı, fakat aynı zamanda başka bazı siyasal aktörlerin, üstelik zaman zaman hiç de popülist addedilmeyen aktörlerin, terimi açıkça sahiplendiği bir dünyada yaşıyoruz.² Jan-Werner Müller’in deyişiyle, “siyasal aktörlerin ne zaman popülist olarak adlandırılacaklarına dair anlamlı bir kriterimiz yok” gerçekten de (2017: 14).

Buna karşılık, Müller’in kendi önerdiği kriterin de sorunu çözmediğini, aksine onun bir semptomu olduğunu belirtmek gerek. Müller’e göre, müesses nizama ve onun seçkinlerine karşı halka hitap eden her siyaset popülizm değildir; popülist hareketler/liderler mevcut seçkinlere karşı sıradan halka başvurmanın yanı sıra, “her zaman çoğulculuk karşıtıdır” (2017: 15) ve yekpare bir halkın yegâne temsilcisi oldukları varsayımıyla hareket ederler. Popülizmi siyasal muarızları düşmanlaştıran otoriter bir kimlik siyaseti olarak takdim eden bu argüman, demokratlarla popülistler arasında net bir ayırım yapmamıza olanak sağlar ve böylece şu veya bu şekilde halk desteğini seferber edebilmiş berbat adamların (zaman zaman berbat kadınların) herhangi bir anlamda demokrat olmadıklarını, olamayacaklarını gönül rahatlığıyla söylememizi mümkün kılar.

Ancak tüm bu berraklık, yalınlık ve kendinden eminlikte şüphe uyandırıcı olması gereken bir şey yok mu? Bernard Yack, sivil (iyi) ve etnik (kötü) milliyetçilik arasındaki klasik ayırımın “doğru olmak için biraz fazla iyi, dünya hakkında inanmak istediğimiz şeylere biraz fazla yakın” bir ayırım olduğunu söylemişti bir seferinde (1999: 105). Müller’in iyi demokratlar ile kötü popülistler arasında yaptığı ayırım için de pekâlâ benzer bir şey söylemek mümkün. Bu ayırım popülizmin ne olduğundan ziyade, bir çoğulcu demokrasi kuramcısının popülizmi nasıl görmek istediğine, yahut da onu nasıl tarif ederse kendisini kuramsal açıdan daha korunaklı bir zeminde hissedeceğine dair bir şey söylüyor esasen. Müller’i meşgul eden dip meselenin, küresel düzlemde yükselişini izlediğimiz yeni otoriterlik olduğunu görmek güç değil elbette. Fakat –burası önemli– yeni otoriterliğin popülist veçhelerini tes-

2 Bunun çarpıcı örneklerinden birini, 2016’daki son ABD başkanlık seçimleri öncesinde, Donald Trump’ın popülist olarak adlandırılmasına itiraz eden Barack Obama vesilesiyle görmüştük. Obama, bir basın toplantısında konunun açılması üzerine, Trump ve benzerlerinin popülist diye anılmalarını yadırgadığını, onların bu sıfatı asla hak etmediklerini, zira popülizmin halktan yana olmak ve toplumsal adalet için mücadele etmek anlamına geldiğini söylemişti: “Şimdiye kadar işçilerin sorunlarını hiçbir biçimde dert edinmemiş, toplumsal adalet için en ufak bir çaba göstermemiş, hatta işçilerin ve sıradan halkın ekonomik imkânlarını genişletme yönündeki çabaların aleyhinde bulunmuş olan birisi, şimdi kalkıp da oy toplamak için tantana yaratacak laflar söyleyince aniden popülist oluvermez. Popülizmin ölçütü bu değildir. Bu göçmen karşıtıdır, yabancı düşmanlığıdır, hatta belki daha kötüsüdür. Yahut da basitçe sizindir.” Konuşma videosu için bkz. *Washington Examiner*, 29 Haziran 2016, <https://www.washingtonexaminer.com/obama-lectures-trump-is-no-populist>. Bu epizodun işaret ettiği siyasal sorunsala dair ufuk açıcı bir müdahale için ayrıca bkz. Ateş (2018).

pit ve tahlil etme çabası ile popülizmin kendisi bakımından otoriter olduğunu göstermeye çalışmak birbirinden çok farklı şeyler. Müller'in argümanı birinci (ve hayırlı) yolu değil, ikinci (ve yanıltıcı) yolu izliyor. Yeni otoriterliğin popülist stratejilerini irdelemekten ziyade, okurunu popülizmin özsel olarak otoriter olduğuna ikna etmeyi deniyor.

Diğer taraftan, popülizmin demokratik bir muhtevası olduğunu veya Cristobal R. Kaltwasser'in *Birikim* söyleşisinde dile getirdiği üzere "demokratik olmayan bir liberalizme karşı liberal olmayan bir demokratik yanıt" teşkil ettiğini (Baykan, 2018) varsaymak da –şayet demokrasiden basitçe "demos"un çıplak gücünü anlamıyorsa– bir o kadar sorunlu. Öyle görünüyor ki popülizmin özsel olarak otoriter yahut demokratik olduğunu ileri sürmekten ziyade, kendisi bakımından bir normatif içeriği olup olmadığı sorusunu (ve olmayabileceği ihtimalini) ciddiye almamız gerekiyor. Popülizmin popülerliğini izah etmenin bir yolu da çağımızın böylesi bir normatif içeriksizliğe düşkünlüğü olabilir mi?

* * *

Toygar Sinan Baykan "Popülizm, personalizm, patronaj" adlı makalesinde geleksel anlamda sağ-sol ve dindarlık-sekülerlik ayrımları üzerinden okunan parti-seçmen ilişkisini "popülizm", "personalizm" ve "patronaj" kavramları üzerinden anlamayı önererek parti siyaseti ve siyaset sosyolojisine alternatif bir bakış geliştirmeyi deniyor. Ümit Akçay, "Türkiye'de neoliberal popülizm, otoriterleşme ve kriz" adlı yazısında popülizm tartışmasına odağına AKP'yi alarak emek merkezli bir hat-tan dahil oluyor. Bunun yanında neoliberal popülizm kavramının açıklayıcılığını kriz konjonktürüyle otoriterleşmenin bağına kurarak sorguluyor. Zeynep Özen Bar-kot, "21. yüzyılda toplumsal hafızanın sağ popülist temsili" adlı makalesinde sağ popülizmin toplumsal hafızayla ilişkisini irdeliyor ve "travmaya yer açmayan popülizmin toplumsal hafıza stratejisini ve bunun taşıdığı riskleri" tartışarak popülizme farklı bir perspektiften bakmayı deniyor. Popülizmle yargı arasındaki ilişkinin mahiyetini tartışan Aydın Atılğan, "Pragmatizmin sınırlarında hukuk yaratmak" isimli makalesinde "yargısal popülizm" kavramını önererek yargı kararlarında popülist söylemlerin tarihsel ve güncel dinamiklerini ele alıyor. Gülçin Özge Tan, "Türkiye'de Sağ Popülizm ve Kadın" da popülizmin sağ yorumuyla sol yorumunu birbirinden ayırtırarak sağ popülizmin halk inşasında sürecinde, Türkiye özelinde AKP ve önemli bir seçmen grubu olarak kadınların ilişkisinin nasıl kurulduğunu tartışmaya açıyor ve otoriterleşme ve ataerkillik bağlantısını gündeme getiriyor.

Dosyamızda popülizmle "doğrudan" bağlantısı bulunmayan üç yazı daha yer alıyor. Bunlardan ilki Evren Dinçer'in ABD'nin 2008 krizinin etkileriyle değişen/dönüşen çalışma ilişkilerini incelediği ve tarihselleştirdiği "ABD çalışma ilişkilerinde toplu pazarlık kurumunun yapısal dönüşümü: 2008 krizi ve etkileri" adlı makalesi. Dinçer, bu makalesinde aynı zamanda "toplularlık" olgusunun ABD'deki merkezî rolüne, bu rolün mahiyeti ve ulaştığı evreye de ışık tutuyor. "Türkiye'de finan-

sallaşmanın bir ayağı olarak kadınlara yönelik bankacılık faaliyetlerinin yaygınlaşması” adlı ikinci makalede Elif Karaçimen Türkiye üzerinden “geç kapitalistleşmiş ülkelerde kadın girişimciliğinin teşvik edilmesine yönelik bankacılık faaliyetlerinin nasıl finansallaşmanın bir ayağı haline geldiğini” tartışıyor. Bu makaleyi Nancy Fraser’ın meritokratik kurumsal feminizm ve yeni toplumsal hareketler eleştirisiyle birlikte (2017) okumanın hem popülizm, hem de Fraser tarafından ileri sürülen, (finansal) iş dünyası ile yeni toplumsal hareketlerin eklenişini ifade eden “ilerici neoliberalizm” kavramı üzerine düşünmek açısından faydalı olacağını not etmek gerekir. Son olarak Seval Ünlü, “Arendt ve Marx’la siyasal bir emek kategorisine doğru” adlı yazısında emek ve siyasetin ayrışmasını sorun ediyor ve Arendt’i Marx’la birlikte okumanın “birlikte eyleme kapasitesi olarak siyaset ile özgürleştirici bir pratik olarak emeğin ilişkisi”ni yeniden düşünme imkânı sunup sunamayacağını ele alıyor. Böylelikle, emeğin özgürleşim arayışında nerede durduğunu da tartışmaya açıyor.

SERDAR TEKİN - AYBARS YANIK

KAYNAKÇA

- Ateş, K. (2018) “Popülizm Eleştirisinin Eleştirisine Giriş: Halkı Savunmak Gerekir”, *Birikim*, 353: 54-6665.
- Baykan, T. S. (2018) “Cristobal Rovira Kaltwasser ile söyleşi: ‘Popülizm, demokratik olmayan bir liberalizme karşı liberal olmayan demokratik bir yanıtıdır’”, *Birikim*, 353: 66-71.
- Canovan, M. (2005) *The People*, Polity, Cambridge.
- Filmer, Robert (1949) *The Patriarcha and Other Writings*, Basil Blackwell, Oxford.
- Fraser, N. (2017) “İlerici Neoliberalizme Karşı Gerici Popülizm: Bir Hobson Seçimi” H. Geiselberger (der.) *Büyük Gerileme içinde*, Metis, İstanbul, 59-68.
- Morgan, E. (1988) *Inventing the People: The Rise of Popular Sovereignty in England and America*, W. W. Norton & Company, New York.
- Mudde, C. ve Kaltwasser, C. R. (2017) *Populism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford.
- Sharp, A. der. (1988) *The English Levellers*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tekin, S. (2016) *Founding Acts: Constitutional Origins in a Democratic Age*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Yack, B. (1999) “The Myth of the Civic Nation”, Beiner, R. (der.) *Theorizing Nationalism*, SUNY Press, New York, 103-118.